

JÁNOSI ZOLTÁN
„Rikolt a páva veled”

Vázlat Weöres Sándor ösköltészeti forrásairól

„Im a gazdátlan ordítás, lerogyó hegyek éneke,
 fuldokló mezők fájdalma, földrengés, futótűz dala;
 fogva Riakh-menti Jargeh-ban, vezeklem harc meddő hitét,
 arcotok felé fordítom száz hullt világ lehelletét.”

Weöres Sándor: *Mahruh veszése*

1.

A XX. századi európai és egyetemes költészet mind mélyebben hajolt az ember kulturális, egyszersmind antropológiai hagyományának totalitásába – többek között T. S. Eliot, Federico García Lorca, William Butler Yeats, Dylan Thomas, Vasco Popa kezén – motívumokért, formákért, világértelmezési aspektusokért. A néhány soros vagy szakaszos bartóki daltól a több száz soros eposzig vagy epikus természetű alkotásokig és a hosszúversekig táguló terjedelem ugyanazt az alkotói szándékot mutatta meg: nagyon messzire, lehetőleg az alapokig jutva az emberi időben, minél több új hangot idézni meg, alkotni újjá, szervesíteni az adott jelen költői öntőformáiba az ember távoli örökségéből. (Ez a folyamat párhuzamosan ment végbe a természettudománynak a világ teljességét mindinkább birtokba vevő szellemi fejlődésével.) A reneszánsz nagy történelmi éhségét az ókor irányában a XX. században az ember kulturális történetiségét már totálisan látni, érezni és szervesíteni akaró poétikai program követte, amely a teljes emberi idő átfogásával, a kulturális és művészettörténelmi korszakok lineárisan hátrafelé mozgó teljes körű visszahódításával, sokszor egyetlen alkotó kezén is (T. S. Eliot, Weöres Sándor, Szilágyi Domokos) korstílusok, stílusirányzatok, különböző történelmi rétegekben megképződött filozófiai eszmék, vallásformák, mítoszi hagyományok egymásba kapcsolódó gazdag rétegrendszerét építette magába.

Weöres Sándor prózai munkáiból is folytonosan az olvasó elé tárul az antropológiai és művészi alapokhoz jutás igénye. Azoknak az elemi, az emberi minőség kezdőlépéseihez köthető „költői” forrásoknak a föllelési és fölemelési vágya, amelyek a modern ember számára többnyire már láthatatlanok. *A teljesség felé* című nagy esszéjének egyes gondolatai a lényegre mutatva vallanak erről. „Az ős tudás végtelesen egyszerű, olyannyira, hogy szavakba nem is foglalható. (...) Aki a lényében rejltő ős tudást önmaga

számára meghódította, mindent elért, ami emberileg elérhető... (...) a határtalan teljességet tekintsd önmagadnak...” S a szerző minden, érdeklődési terébe kerülő, és ilyen források megtalálásával kecsegtető kultúrtörténelmi tömbön keresztül hatalmas és célhoz is érő kísérletet tesz az alapok feltárására, megmutatására, azok elemeinek költői asszimilálására. Kutató szenvedélyének és szintézisének tudatosságáról az 1938-as, *A vers születése* című tanulmányának számos sora e tájékozódás kivételes mélységeit tükrözve is szól. „A primitív népek zenéjét”, „ötezer éves sumir cseréptáblák” szöveg hagyományait, a kínai költészet régi értékeit, a „nyugati nyelvek ősi vers- emlékeit” idézi fel, s a gyermekköltészetet egyenesen mint az ősi költészet folyamatos rekonstrukcióját értelmezi: „Érdemes volna ezt a napjainkban és körülöttünk viruló prehisztorikus költészetet gyűjteni és kiadni...” – összegzi róla. S e források további feltárására és alkalmazó átlényegítésére is bátorítónan biztat, hiszen – ahogyan mind a források kezelésének, mind pedig alkalmazásának vonatkozásában megfogalmazza –: „a zsenialitás mindig szellemi függetlenség, nem pedig rituálisan előírt pózokhoz ragaszkodás”. Weöres Sándor „a teljesség felé” nemcsak gondolkodóként, a filozófiára és a lélektanra is érzékeny alkotóként, hanem költői szintézisében is – méghozzá hétmérföldes csizmákat húzva – elindult. Verseiben érzékenyen megnyilatkozik személyiségének az a hatalmas, teremtő igényű vágyakozása, amely folytonosan „a határtalan összefüggés gazdagságára” figyel.

A történelmi korszakokkal, stílusokkal zsonglorként játszó író, örökké új élményekre éhes, szintetizáló szándékainál fogva, nemcsak a magyar líratörténet fejlődési állomásainak egyes lépcsőfokait szintetizálta életműve kastélyrendszerének pilléreibe (*Psyché*), hanem számos főbb vonásában a világkultúra nagyobb fázisainak emlékezetét is alkotásaiba vonta (*Átváltozások, Nareki Gergely himnuszaiból, Középkori örmény szerzetes énekei, Variációk Sevcsenko témáira*). S nem is csupán csak egyik fontos alakítója volt ennek az egyetemes költői folyamatnak, hanem mind a magyar, mind pedig az európai irodalom térségein az egyik legkarakteresebb és a legnagyobb idő- és térbeli távolságokból költői indukciókat nyerő alkotója is. Életműve az ember poétikai fejlődésének – egyik fonalán a magyar irodalmon keresztül történő, a másikon egyetemes tájékozódása segítségével – számos fontosabb periódusát, meghatározó váltásidejét megérintette, kisebb-

nagyobb arányban visszatükrözve verseiben azoknak hatásait, emlékeit.

A csöngői költő munkáinak az egyik számottevő jelentőségű, s máig az időben fénylő mozdulata – s erre épülő művészi teljesítménye –, ahogyan az ókori, a klasszikus görögség előtti, az ember archaikus kezdőlépéseit felvillantó korokhoz, részint felfedezőn, részint újra- és átalakítóan, mint a XX. századi ember számára is közlésképes hagyatékárhoz, lehajol. A népköltészet, a megmaradt, európai és Európán kívüli archaikus mítoszok vagy mítosztöredékek (s az ezeket áttemelő kora ókori művek), részben pedig a természeti népek költészetének forrásain át olyan, e három archaikus dimenzió felől egyenrangúan motivált poétikai univerzumot hoz létre, amely József Attila villanófény-irányjelzéseit már kiterjedésében és a feltárt forráshalmaz bőségében (valamint az ezen alapuló művek mennyiségében és orientáló hatásrendszerének spektrumaiban) is meghaladva, egyetemes értelemben is lényegfeltáróan foglalja össze a korai antropológiai övezetekből felszitható poétikai tudás értéktípusait s továbbgondolhatóságának fontosabb, XX. századi erővonalait. Poétikai, stiláris síkon is egymás hatásait felerősítve fut egybe alkotói tudatában ez a három forrás, ahogyan arról a *Tatavane királynő* két részlete példaszerűen tanúskodik.

*Hívlak, habok feletti apám,
hajdani nemzöm, Batan-Kenam,
közelepsz négy-elefánt-vonta Nap-szekereden,
az öt mennyei vihar emeltfejű csörgőkígyói között,
korallfüzérés, örökifjú harcos,
kék ingbe öltözött,
égi cápacsont-lándzsás, teknősbéka-pajzsos,
öveden a hét táncosnő-csillag levágott fűrtjei
lobognak,
elefántjaid, tigris-hadat tiporva, súlyosan dobognak
és megpihensz könyökölve a világvégi zengő kék
hegy hajlatán:
köszöntlek, ragyogó vendég, messzi apám!*

*Segítsetek! Az égre!
Ó, én, szűz páva-jérce,
ki eleven tojások helyett
kapott teste alá izzó köveket,
mind féltve borítja szárnya,
kötölve kelti, hiába.
Két ország kínja tüzel alattam,
sosem kel ki a világ boldogsága.*

A költőnek egészében vagy részben ezen a bázison nyugvó versei az egész életmű felől tekintett arányait figyelve is jelentős részét teszik ki munkásságának, műfaji értelemben pedig az ebből a forrásrendszerből újraírt, adaptált vagy egyéb módon átlényegített darabokkal a műforma-teremtésnek is sziporkázóan gazdag halmazát nyújtják. Egyszersmind ráutalóan és az új poétikai hasznosíthatóság irányfényeinek sugárzásában mutatják meg azt a hármas karakterű kultúrtörténeti alapot, amire a szerző többféle művészettörténeti időre támaszkodó versvilágának többi rétege, vonása, filozófiai rendszere kronológiai értelemben is ráépül. Ezekben a vonásaiban Weöres életműve az áttemelt, imitált vagy kreált teljes munkáiban vagy azok egyes soraiban, motívumaiban, formáiban – e szellemi ösztönzések mennyisége és erős hatásrendszere révén – már-már akkora, noha félig-meddig másfajta stílusösztönzők közegebe is rejtett hagyománytár, mint akár Bartók és Kodály gyűjtései, a magyar népzene tárának összefoglalásai, a népi és az archaikus emberi gondolkodást visszatükröző néprajzi vagy történeti múzeumok vagy a primitív népek költészetét feltáró újabb antológiák (például a *Leszállt a medve az égből* című vogul népköltészeti gyűjtemény Kálmán Béla nyersfordításából [1980], vagy Tornai József átültetésében a *Boldog látomások* címet viselő és a világ törzsi költészetét bemutató munka [1972]).

2.

Az emberi kultúrát alapozó élet-, társadalom-, lélek- és világmagyarázatok felé elinduló Weöres Sándor tájékozódási forrásvidékei között az ókori és archaikus mítoszok, a felölelt s számos ősi elemet magába konzerváló magyar, európai és Európán kívüli folklór mellett óriási jelentőségűek – mert az írott emlékeket vagy töredékeket az eleven szóbeliség felől átvilágító és értelmező szerepűek –: a *Mahruh veszése* és a *Barbárdal* szerzőjének költői teljesítményében az ún. primitív népeknek, az európai értelemben vett „költészet” fogalmával ugyan csak korlátozottan mérhető, de a nyelvi műalkotások keletkezési állapotát is sokrétűen feltáró, többnyire rítusokhoz vagy más cselekvésekhez kötődő alkotásai. Weöres Sándor a felfedező, a tudós és a költő egyenrangú, közös izgalmával merül el ezeknek a forrásoknak a tanulmányozásában, értékeit pedig azonnal alkotó szellemisége felhajtó erejébe vonja. Az a „szarka-gesztus”, amivel (részben az intertextualitás erőit felszabadítva) más korokban keletkezett alkotói vagy közösségi szövegekhez nyúl, teljes

mértékben érvényesül a természeti népek alkotásainak vonatkozásában is: „...mindig volt bennem egy szarkaösztrön: elvenni, ellopni azt, amire szükségem van, ami megragadott, ahogyan a szarka is elviszi a csillógó gyűrűt, üvegcserepet... (...) De nagyon szükségesnek tartom a plágiumnak azt a fajtáját, ha az ember jó művekből, rossz művekből, utcai cégtábláról, slágerszövegekből, akárhonnán kiszedi azt, ami vonzza, és annak másfajta fényt, másfajta világosságot ad a saját munkájában.” Az imitációtól az újra költő, a kreatív átlényegítésig, a modern képbe vont archaikus aspektus kontrasztív, meglepő vagy az élet egy-egy szokatlan összefüggésére ráismertető felcsillantásáig, illetve a sokszínű variációkat teremtő formaalkalmazásig – ahogyan a többi, a különböző kronológiai mezőkben elhelyezkedő merítési bázisa költői transzformációi esetében – az ősi forrásokra figyelő szintézisében is egyszerre alkalmaz játékos, tragikus, groteszk, szarkasztikus vagy filozofikus tartalmi és poétikai megoldásokat. Az antropológiai rálátás teljességét birtokló és átélő ember magabiztosan visszahelyezkedő mozdulataival alkotja újjá, ütközteti, támasztja fel az archaikus hagyomány őt megérintő nagyobb dokumentumait vagy ezek kicsi töredékeit a szinte az egész világirodalom ösztönzéseit az újján pörgető bűvész. Ám a látzólagos játékos s a sokszor az avantgárdra is néző szabad asszociációs művészi teremtő erő mögött hatalmas elméleti felkészültség, az embertani, pszichológiai, gondolkodói, emberi alapvonások mély megértése és empátikus öröme áll.

Weöres Sándornak az archaikus ember poézisére, gondolkodására és az abban élő sajátosságoknak a XIX–XX. századig megőrzött zárványaira irányuló kutató tájékozódása Fónagy Ivánnak az 1942-ben kiadott *Wawiri* című (különböző nyelveken és időpontokon, a világ változatos helyszínein lejegyzett, „elemi” szövegeken alapuló) kötetében az egyik legkitűnőbb forrásanyagát kapta. „A kötet anyagát expedíciók gyűjtései szolgáltatták, melyek fölkeresték a primitív népeket a szibériai szeptektől és afrikai őserdőtől a déltengeri szigetekig és dél-amerikai szavannáig, a világ minden táján.” Ennek a hagyatéknek az üzenetei ugyan sokban érintkeztek a már megismert nagy ősi mítoszok és a népköltészetek szöveg- és képi motívumaival, de az élet eleven archaikus atmoszférájából, a forrásokat adó társadalmi–kulturális közegek eredeti szituációiból, az adott emberi világállapot életközeli, nyers hangján szólaltak meg. A szövegeken elvégzett műfordítói munkákon kívül műköltészeti, a „maga-

sabb” kultúrákból származó költészeti örökség nem épült rájuk. Az első világértelmező emberi „poézis” hangjait e művekből kihalló Weöres Sándornak ezért is adtak e versek újszerű motiváló élményeket. A közvetlen elemiség atmoszférájából az élet alapkérdéseit: a sorsot, a létet, a halált mérő gondolati és nyelvi üzeneteket s ilyen antropológiai közelségből még sohase hallott, különös létszemléleti aspektusokat is közvetítettek az archaikus világból. Bennük – Fónagy Ivánnak az eredetet hűen tükrözni kívánó fordításai révén – Weöres Sándor valóban az emberi létezés nyelvi-poétikai hagyatékának antropológiai alapjaihoz jutott el, amely hozzásegítette, hogy egységesebb gondolati és esztétikai rendszerré formálja a más forrásokból meghallott archaikus üzeneteket is alkotói tudatában. E korai szöveghagyomány instrukcióit többsikúán is alkalmazta verseiben, ahogyan erről a *Fülemüle* című alkotásának több sorát és tartalmi világot is szinte szó szerint ihlető, *Halálvágy* címet kapott nyugat-afrikai ewe-néger szöveg (P. Wiegrabe gyűjtésében) beszédesen tanúskodik:

„Addig énekeltem, míg sírva fakadtam.
Olyan végtelen nagy, széles a világ.
Mondom: halálom napján,
csak jöjjön a hajós, kössön ki csónakjával.
Még búcsút intek balkezemmel.
és útban vagyok máris!
A halál, csónakjával csendesen közeleg,
és útban vagyok máris,
ki annyit daloltam.”

A *Wawiri* tehát közvetlen látótérbe hozza Weöres Sándor számára, ha diaszporikus tagolásban is a világ akkoriban elérhető primitív költészetét. Fónagy gyűjteménye a nyugat-, kelet- és dél-afrikai, észak-, közép- és dél-amerikai, indonéziai, polinéziai, a Fidzsi-szigeteken élő, a tahiti, a borneói, ausztráliai, szibériai népek és törzsek szövegeiből ad többek között válogatást, valamennyi földrész vagy terület korai civilizációs, szájhagyományos emlékeiből küldve elemi izotópok sugarait a költő tudatába. A kötetben az európai ember számára az addig nem vagy alig ismert népek és civilizációk megszólalásai: a kora-, huichol-, algonkin-, omaha-, irokéz-, tavahumara-, wintu-, oitoto-indián, ewe, bergdama-, fango-, aranda-, dinka-, mende-, hottentotta-néger, pigmeus, busman, eszkimó, dajak, maláj, burját, altáj, csuvas, vogul s más törzsek, népek, népcsoportok szövegein keresztül, egymás mellé

helyezve egy – noha látszólagos, mégis a – közös érintkezési pontokat is felmutató szintézisben mutatkoznak meg. A *Wawiri* előszava egyértelműen rávilágít a kiadói szándéokra, hogy az olvasók között az irodalom és a néprajz „szakembereihez” is jusson el ez a gyűjtemény: „E kötet kiadására az a kettős vágy adott biztatást, hogy egyrészt magyar nyelven művészi formában ezúttal először szólaljon meg e, tőlünk egészen távoli és idegen kultúrák ritmusa, alkalmat adva egy egészen rendkívüli értékű irodalmi alkotásra és arra az élvezetre, amit e népek hangulata és lelkivilága a magyar nyelv zenéjén át nyújtani képes –, másrészt pedig lehetővé tegye mindazok számára a primitív népek költészetének megismerését és tanulmányozását, etimológiai, pszichológiai, sőt egyes esetekben fonetikai vonatkozásban, akiknek nyelvi ismeretek, esetleg nehezen beszerezhető külföldi könyvek hiányában ez mindeddig nem állt módjukban.” A kiadói szándék a magyar irodalom vonatkozásában végül az éppen az ezekre a távoli sugarakra fogékony Weöres Sándor poétikai műhelyében ért el leginkább céljához a kortárs magyar művészetben. A könyv jelentőségére az 1975-ös életműkiadás (*Egybegyűjtött írások*, Magvető Könyvkiadó) utószavában Bata Imre is mint figyelemre méltó alkotói forrásvidékre figyelt fel. „Fónagy Iván *Wawiri* című gyűjteménye, mely a természeti népek ritualéiból, dalaiból hoz egy csokorralvót, több Weöres-vers alapjául szolgált, mégpedig a *Forróövi motívumok* néhány darabja, *A rejtett ország* és a *Stonehenge* ciklusban szereplő *Fülemüle* köszönheti Fónagy Iván szép gyűjteményének létrejöttét.” A *Wawiri* törzsi hagyatékából a véletlenek vagy a tudatos etnográfiai följegyzések hálójára révén fölmerített világképi, formai, metaforikus szövegformáló és egyéb kulturális és szöveggódok a maguk eleven konkrétságában tapinthatók ki Weöres Sándor – az említettekén kívül még több – versének képeiben, szerkezeteiben, gondolati és érzelmi tartalmában. Az *E Dairól, a túlvilágról* szóló Nakai, déli-tengeri éneken (Hees páter gyűjtése) alapuló Weöres-mű, *A rejtett ország* utolsó szakasza önmagában is példázatosan szól részint az inspiráció, részint az átélő imitáció erejéről:

*A férfi dárdát vet, íjat feszít,
az asszony a tűznek gödröt ás,
mind kapaszkodik és kunyhót épít:
így élünk, függve a tótükörben fejjel lefelé,
majd úszó fatörzsre szállunk, belémerülünk.
Alatta mi van, nem tudni. Vár ránk E Daj, a messi.*

3.

Weöres Sándor aztal a motivációs nyitásával, amely egyetemesen tájékozódik a primitív és az archaikus költészetben, részben a *Wawiri*, részben a nagy távkeleti eposzok, mítoszok és a klasszikus görögség előtti szöveghagyományok által (s túl már a *Kalevala* egész Európát, benne József Attila költészetét is megmozgató, transzformációkra hívó erejének körein) hasonló, egyfajta „új egyetemesség” felé haladó koncepcionális és művészetteremtő országutakon lépked (a Kárpát-medencéből vagy Európából ki sem tekintő művészeti irányzatokkal szemben), mint amelyekre már az avantgárd kezdeményezően rálépett, s amelyekben Bartók Béla folklórzenét szintetizáló művei is haladtak. Egyértelműen igazolva az avantgárd lecsengése utáni időkben azt is, hogy – miközben a kortárs építészet, festészet is hasonló utakat járt be – az ő törekvéseivel sok vonásában rokon „bartókiság”, „bartóki” modell, azaz Bartók törekvései korántsem kizárólag zenei törekvések, hanem egy annál jóval átfogóbb művészeti és kulturális mozgalom részei, alkotóelemei.

Weöres Sándornak az elemi emberi szövegformák és gondolati, érzelmi tartalmak iránti kivételesen intenzív érdeklődése tehát reprezentatív módon meghatározza és egyben felmutatja költészetében azokat az inspiratív forrásvidékeket, amelyek stíláriis, tartalmi, formai vagy egyéb módokon meg(illetve újra)testesültek műveiben. Versei teljes életmű-tartományában a mítoszokra, a népköltészetre és a folklórra, valamint a természeti népek szöveghagyományaira támaszkodva az archaikus forrásanyagának valóságos, egyszerre kronológiai (vertikális) és geográfiai (horizontális) természetű térképe rajzolódik meg. A három nagy inspiratív tartomány poétikai kódjai munkásságának valamennyi münemében: lírájában (*Rongyszőnyeg, Magyar etűdök*), epikus természetű alkotásaiban (*Istar pokoljárása, Gilgames*) és drámáiban (*Theomachia, Holdbeli csónakos*) is megnyilatkoznak. Életműve glóbuszának három nagy motiváló s motívum-, forma-, gondolat-, emóció-kibocsátó földrészét adják. E három szellemi földrész a történelmi időben az archaikus ókor szövegeiben, a kronológiában az emberré válás szakaszától a teljes történelmi téren átívelő, s a borostyánban fagyott élőlényekhez hasonlóan az eredetből is gazdag kulturális zárványokat őrző, izolált vagy megtorpant társadalmi fejlődésű népek lejegyzett szóbeli műveinek anyagában, s az ehhez hasonló emlékeket őrző, de számos magasabb irodalmi megnyilatkozás felől is töltekező folklórszöveg-hagyományban testesül meg –

mint három jól körberajzolható kulturális, történelmi és antropológiai forrásdimenzió.

A Weöres Sándor által megvalósított antropológiai tájékozódás a valódi geográfiai térben – mindhárom irányulásában – szinte a teljes lakott földet átfogja. Európa színtereiből messze kitekintve, figyelmével hegyláncokon, tengereken, óceánokon túlra nyilallva, poézise a teljes embert mint antropológiai entitást figyeli. Személyiségét és költői képességeit is ezért tágitotta tudatosan ebbe az irányba: „...ami bennem az alig-ismert mélyrétegekből fölfakad, kevésbé személyi, sokkal inkább általános-emberi, növényien-állatian vitális, kollektív-kozmoszikus...” Költészetének és alkotói újszerűségének is jelentős részét adja az a poétikai forradalma, amellyel jóval túllépett mind a nacionális, mind a kizárólag európai, az izoláltabb történelmi idő által behatárolt, forrásaiban is csak e szűkebb terepekről merítő (jóval inkább: ezekben „temetkező”) és csak ezek elvárás-horizontjában létezni és érzéklni képes írói magatartásokon. A legtermészetesebb kulturális következmény és eredmény tehát, hogy Weöres Sándor költői világának ez a rétege is jelentősen befolyásolta – már részben a kortárs, a huszadik századi –, majd az ezt követő költői irányok

alkotóit. A *Mahruh* veszésével – többek között – Juhász Ferenc és Nagy László hosszúvers-kísérleteit befolyásolta mértékadóan, archaikus világokra támaszkodásának nyomai pedig ott éltek és élnek tovább, új kísérleteket ösztönözve Tornai József, Kiss Anna, Oravecz Imre, Szöllösi Zoltán és sok más költő mélyebb antropológiai forrásokra figyelő tekintetében és műveiben. Az *Őskori himnuszok* egységeként megírt, *Az ütem istennője* című költeményének jóslata és akarata szerint:

„Még be sem végezted a mozdulatot: tiéd az egész világ.

*A ragyogó tajtékezés,
mely a széles vizen s a belégázoló testeken vonul,
a telt edény öröme és adakozása, a megszólaló
száj elvágott*

*vessző-kötege:
a kipattanó burkok sarjai
felröppennek a felhőbe, lebuknak az örvények alá
és átszegik a rideg földet és remegésükbe merítik
a csillagokat
és hozzád, ki nem emlékszel rájuk, visszatérnek
minden időben.”*

Weöres Sándor, Déry Tiborné Böbe, Déry Tibor, Kun Ágnes
Tbiliszi, 1966. szeptember (PIM Művészeti és Relikviatár)